

VODIČ ZA DIGITALNU BEZBEDNOST MLADIH - ZAŠTITA PRIVATNOSTI I SPREČAVANJE DIGITALNOG NASILJA

Izdavač

Beogradska otvorena škola
Bulevar oslobođenja 177
11 000 Beograd
Tel: +381 11 30 65 800
Imejl: bos@bos.rs
Sajt: www.bos.rs

Za izdavača

Vesna Đukić

Urednice

Marija Todorović, Jelena Šapić

Autorke

Jelena Žunić Cicvarić, Kristina Kalajdžić

Recenzenti

Uroš Mišljenović, Ana Toskić

Lektura i korektura

Marijana Milošević

Dizajn i prelom

Ivana Jevtić

Štampa

Dosije studio
Beograd

Tiraž

100

Godina: 2021

ISBN 978-86-81402-17-7

Ova publikacija je objavljena uz finansijsku pomoć Evropske unije. Za sadržinu ove publikacije isključivo su odgovorni Partneri za demokratske promene Srbija, SHARE Fondacija, Udruženje „Da se zna!”, Beogradska otvorena škola, NVO ATINA i Inicijativa A11, i ta sadržina nipošto ne izražava zvanične stavove Evropske unije.

SVI POJMOVI KOJI SU U TEKSTU UPOTREBLJENI U MUŠKOM GRAMATIČKOM RODU OBUHVATAJU MUŠKI I ŽENSKI ROD LICA NA KOJA SE ODNOSU.

Sadržaj

4 Kome je namenjen vodič?

5 **UVOD**

6 **PRIVATNOST**

6 Šta su privatnost i lični podaci?

11 Pravni mehanizmi u zaštiti prava na privatnost

12 **DIGITALNO NASILJE**

12 Šta je digitalno nasilje (*cyberbullying*)?

16 Nasilnici na internetu i internet predatori

19 Istraživanja o digitalnom nasilju

21 Po čemu se digitalno nasilje razlikuje od tradicionalnog (licem u lice)?

22 Posledice digitalnog nasilja

23 Šta mladi treba da znaju u vezi s prevencijom digitalnog nasilja?

24 Dogodilo ti se digitalno nasilje. Kako reagovati?

27 Svedok si digitalnog nasilja. Kako reagovati?

29 Obaveze škole u vezi sa zaštitom od digitalnog nasilja

33 Zablude u vezi s digitalnim nasiljem

34 Pravila za decu i mlade - rekapitulacija

36 Šta je važno da znaju zaposleni u obrazovno-vaspitnom sistemu?

36 Obrada ličnih podataka od strane obrazovnih ustanova

40 Kako škola omogućava da deca uče i štite svoje pravo na zaštitu od nasilja?

Kome je namenjen vodič?

Vodič za digitalnu bezbednost mladih – zaštita privatnosti i sprečavanje digitalnog nasilja namenjen je prvenstveno mladima, srednjoškolcima, zaposlenima u obrazovanju, kao i svima onima koji rade s decom, učestvuju u njihovom vaspitanju i obrazovanju i žele da se informišu na koje načine mogu da doprinesu zaštiti privatnosti, bezbednom korišćenju digitalnih uređaja i interneta.

Šta nam je cilj?

Cilj nam je da podstaknemo decu, mlade i odrasle da istražuju, uče i na **bezbedan način koriste** prednosti tako važnog kulturnog oruđa kakvo je internet. Naš cilj je da jačamo kompetencije dece i mladih (njihovu digitalnu pismenost) za: bezbedno i pravilno korišćenje digitalne tehnologije i interneta; zaštitu svoje privatnosti na internetu; razumevanje o tome šta su štetni sadržaji i koje su njegove negativne posledice; adekvatno reagovanje kada se sretne s nasiljem putem digitalnih medija; načine i mehanizme prijavljivanja štetnih sadržaja i onih koji vrše nasilje.

Naš cilj je da podstaknemo odrasle koji rade s decom/mladima ili za decu/mlade da kontinuirano unapređuju sopstvene veštine digitalne pismenosti, jer na taj način doprinose digitalnom opismenjavanju dece/mladih i time rade u njihovom najboljem interesu. I naravno, naš cilj je da stečena znanja i veštine mladi pretoče u delovanje za ostvarivanje prava na zaštitu privatnosti i prava na zaštitu od digitalnog nasilja.

Kako može da se koristi vodič?

Vodič ima višestruku namenu. Može da služi kao resurs za unapređivanje znanja i digitalnih veština dece, mladih i odraslih; pomoćnik u bezbednom korišćenju digitalnih tehnologija i interneta; praktični priručnik za nastavnike i vršnjačke edukatore u podučavanju dece i mladih o veštinama bezbednog i konstruktivnog korišćenja digitalnih oruđa i interneta.

Želimo vam da uživate u čitanju i učenju, da uživate u realizaciji akcija i radionica kojima ćete pomoći da vaši vršnjaci i učenici praktikuju bezbedno korišćenje interneta.

UVOD

Digitalna pismenost predstavlja jednu od osam ključnih kompetencija¹ u obaveznom obrazovanju, a sticanje veština digitalne pismenosti može se smatrati integralnim delom prava deteta na kvaliteteno obrazovanje, zaštitu privatnosti i zaštitu od nasilja i zlostavljanja. Odgovornost odraslih je da osiguraju odgovarajuću zaštitu i podršku deci za nesmetano *uživanje* prava u digitalnom svetu.

Bezbedno i konstruktivno korišćenje digitalnih uređaja i interneta podrazumeva posedovanje adekvatnih veština digitalne pismenosti: *pretraživanje i kritičko procenjivanje informacija sa interneta, komunikacija putem digitalnih oruđa, kreiranje digitalnih sadržaja, bezbedno ponašanje na internetu i rešavanje problema u digitalnom okruženju* (D. Kuzmanović).

Digitalni svet je stvaran, neodvojiv od iskustava stečenih izvan njega. Samim tim i digitalna komunikacija je stvarna, iako se odvija virtuelno. Sva pravila koja važe u komunikaciji uživo, odnose se i na komunikaciju posredstvom digitalnih oruđa. Kao što nećemo svima na ulici obznaniti naše lične podatke – to nećemo uraditi ni na internetu. Kao što nećemo vređati i povređivati osobe uživo – to nećemo raditi ni putem digitalnih uređaja.

1 Kompetencija – set znanja, veština i stavova (Evropski okvir ključnih kompetencija u obrazovanju, 2006)

PRIVATNOST

Šta su privatnost i lični podaci?

Pravo na privatnost i zaštitu ličnih podataka jeste jedno od osnovnih ljudskih prava, prepoznato u najvažnijim međunarodnim dokumentima, poput: Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta (član 16), Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (član 12), Evropske konvencije o ljudskim pravima (član 8) i drugim. Novi standardi u oblasti zaštite privatnosti i zaštite podataka o ličnosti uvedeni su kroz Opštu uredbu o zaštiti podataka o ličnosti Evropske unije (poznatija kao GDPR), na osnovu koje je 2018. godine donet novi Zakon o zaštiti podataka o ličnosti² u Republici Srbiji. Ovaj Zakon po ugledu na Uredbu obezbeđuje novi set prava za građane i dodatne mehanizme za zaštitu prava, a svima onima koji obrađuju podatke o ličnosti građana nameće dodatne obaveze u cilju što adekvatnije zaštite privatnosti građana.

Pravo na privatnost obuhvata širi krug prava, od kojih se jedan deo odnosi na pravo na zaštitu ličnih podataka, o čemu će biti najviše reči u ovom poglavlju vodiča.

Lični podaci su svi oni podaci koji se odnose na osobu, a na osnovu kojih se ona može identifikovati:

- ime i prezime osobe;
- adresa stanovanja;
- imejl adresa;
- fotografija;
- IP adresa;
- lokacija na kojoj se osoba nalazi;
- podaci iz zdravstvenog kartona;
- podaci koji se u onlajn-okruženju prikupljaju posredstvom kolačića (*cookies*³);
- podaci koji služe za profilisanje⁴ korisnika (ekonomsko stanje, lična interesovanja, ponašanje, potrošačke navike, kretanje itd.).

Na primer, podaci sadržani u elektronskom dnevniku, ili zdravstvenom kartonu, jesu podaci o ličnosti, a ustupamo ih različitim institucijama ili državnim organima da bismo ostvarili neko svoje pravo ili ispunili neku obavezu prema državi.

² Zakon o zaštiti podataka o ličnosti („Službeni glasnik RS”, broj 87/2018) https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_podataka_o_licnosti.html

³ O kolačićima će biti više na strani 9.

⁴ O profilisanju korisnika će biti više na strani 9.

Takođe, ponekad ustupamo svoje podatke da bismo od kompanija dobili različite vrste usluga, poput kartica za popuste u trgovinskim lancima, ili radi korišćenja društvenih mreža, poput *Fejsbuka*. Iako nam se čini da su ove usluge besplatne za korišćenje, jer ih ne plaćamo novcem, istina je drugačija – plaćamo ih našim fotografijama, istorijama naših pretraga, lajkovima itd. Uvidom u istoriju naših pretraga i lajkova kreira se slika/profil o nama na osnovu koga se predviđa naše ponašanje, naše preferencije, politički stavovi, potrošačke navike i sl. Potom kompanije poput *Fejsbuka* te podatke ustupaju tj. prodaju kompanijama, političkim strankama i drugim subjektima kako bi nam upućivali sadržaj prilagođen našem profilu.

Za subjekte koji obrađuju naše podatke koriste se termini **rukovalac** odnosno **obrađivač** (u zavisnosti od uloge koju imaju). Reč je o pojmovima koje propisuje Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, uz jasno definisanje odgovornosti rukovalaca i obrađivača u odnosu na naše podatke o ličnosti. Pa tako, škole se najčešće nalaze u ulozi rukovalaca u situacijama kada prikupljaju podatke o ličnosti učenika za svrhe koje proizilaze iz zakona koji se tiču obrazovanja, što znači da one imaju primarnu odgovornost u pogledu zaštite podataka, kao i ostvarivanja prava svih onih lica (učenika, roditelja, saradnika itd.) čije podatke obrađuju.

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti predviđa niz prava za svakog od nas, što znači da svaka osoba ima pravo da zna koje njene lične podatke koristi neki rukovalac ili obrađivač, u koju svrhu se ti podaci koriste, koliko dugo se čuvaju, da li se i s kim podaci dele itd. Sva ova prava proističu iz važnog načela Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, a koje propisuje da **svaka osoba ima pravo da bude informisana o tome šta se s njenim ličnim podacima radi**. Pored navedenog, osobe na koje se podaci odnose imaju i pravo da od rukovaoca traže **ispravku, dopunu, brisanje svojih ličnih podataka itd.**

Ova prava odnose se podjednako i na digitalno okruženje. Kompanije koje stoje iza društvenih mreža (*Fejsbuk, Instagram, Tiktok*), aplikacija na telefonu (za vremensku prognozu, vežbanje), igrice koje preuzimamo i instaliramo, takođe su u obavezi da ispunjavaju određene standarde kada je u pitanju zaštita ličnih podataka i privatnosti korisnika. Ovde pre svega dolazi do izražaja pravo na informisanje korisnika neke aplikacije kako kompanija postupa s njegovim podacima. Ove informacije najčešće su dostupne u okviru **politika privatnosti svake aplikacije**, a saglasnost s njihovom politikom privatnosti ili uslovima korišćenja uglavnom je uslov za preuzimanje aplikacije.

Prilikom preuzimanja aplikacija s Play Store-a većina građana ne čita tekst koji je povezan sa kvadratićem gde obeležavamo da se slažemo sa uslovima pod kojim kompanija posluje ili aplikacija radi. Tu se zapravo nalaze informacije koje se odnose i na upotrebu naših ličnih podataka. Pa tako, neke od tih aplikacija zahtevaju pristup galeriji s fotografijama, kontaktima u našem telefonskom imeniku, lokaciji, mikrofONU itd.

Pre pristanka koji dajemo, važno je da pročitamo obaveštenja i da se informišemo o tome koje sve podatke ustupamo da bismo koristili izabranu aplikaciju.

Pošto većina tih aplikacija funkcioniše tako da, ako odbijemo uslove korišćenja, nju ne možemo da koristimo, važno je da pažljivo proučimo informacije o postupanju s našim podacima i da tome prilagodimo naše korišćenje – odnosno, procenimo koliko smo svoje intime spremni da delimo na toj aplikaciji.

Privatnost nije pravo na tajnost, već pravo da osoba ima mogućnost da, u zavisnosti od situacije, lično proceni šta će i sa kim deliti u online ili offline okruženju.

Deca i mladi brinu o tome koji lični podaci će doći u posed roditelja i drugova, ali su slobodnija da ih u javnom prostoru dele, a često nisu svesna mogućnosti njihove zloupotrebe. Potrebno je osnaživati decu i mlade da znaju da procene koje lične podatke nije primereno deliti s drugima, u kojim situacijama i zašto. Ovo je posebno važno kada govorimo o sadržaju koji deca i mladi dele na internetu, jer u momentu kada nešto postavimo na internet gubimo kontrolu nad sadržajem koji smo objavili.

Lične podatke na internetu ostavljaju korisnici prilikom korišćenja interneta:

a) *svesno*, npr. prilikom kupovine nekih proizvoda, preuzimanja sadržaja sa interneta, postavljanja fotografija, otvaranja profila na nekoj društvenoj mreži (tzv. *aktivni digitalni tragovi*⁵);

b) *nesvesno*, npr. putem *kolačića*, otiska prstiju, podataka o lokaciji, IP adresa uređaja s koga se pristupa internetu i sl. (tzv. *pasivni digitalni tragovi*). Ove dve kategorije podataka se ukrštaju i analiziraju kroz proces *profilisanja*.

⁵ Aktivni digitalni tragovi (engl. *Active digital footprints*) – tragovi koje sami korisnici ostavljaju na internetu prilikom deljenja informacija (ličnih podataka) na veb-stranicama ili sajtovima za socijalno umrežavanje.

Kolačići (engl. Cookies) – mali tekstualni fajlovi koje kreira veb-sajt (website) koji je korisnik posetio, a koji se čuvaju na računaru korisnika privremeno ili trajno, i koji služi sajtovima da prepoznaju vaše prisustvo kada ponovo dođete na isti sajt, kao i da prate kretanje/ponašanje korisnika na sajtu, odnosno prikupljaju informacije o korisniku i njegovim interesovanjima. Postoji više vrsta kolačića, od kojih deo spada u tzv. neophodne kolačiće (Essential cookies), koje koristi sajt koji posećujete, a deo u kolačiće trećih strana (Third-party cookies), takođe poznati kao kolačići za praćenje ili tragači, koji su kreirani od treće strane, ne od sajta koji korisnik trenutno posećuje. Radi se najčešće o različitim kompanijama koje koriste te podatke i obrađuju ih za potrebe ciljanog marketinga.

Profilisanje (engl. Profiling) – svaki oblik automatske obrade ličnih podataka čiji cilj je procena i predviđanje radnog učinka, materijalnog stanja, zdravlja, ličnih sklonosti, interesovanja, ponašanja, lokacije ili kretanja osobe.

Kako još nesvesno ostavljamo lične podatke na internetu? Brojne lične informacije mogu biti skrivene u fotografijama ili video-sadržajima koje postavljamo na internet (npr. ime škole, datum rođenja, broj telefona). Važno je imati na umu da se mnogo ličnih podataka može nesmotreno dati i u razgovoru putem četa i dr.

Veb-servisi putem kojih komuniciramo imaju pristup našim ličnim podacima, privatnim porukama, fotografijama, kontaktima itd. i nekada mogu biti sredstvo koje će neko nama poznat ili nepoznat zloupotrebiti.

Šerenting

Deljenju ličnih podataka u javnom prostoru nisu sklona samo deca i mladi, već i njihovi roditelji, koji dele podatke o njima čak i kada ona to ne odobravaju (tzv. šerenting). Trebalo bi i kod odraslih razviti svest o štetnosti ovakvog ponašanja, ne samo kada je reč o rizicima, već i o zaštiti prava deteta na privatnost, odnosno prava deteta da odluči s kim će biti podeljen sadržaj koji se tiče njega/nje.⁶

⁶ Pogledajte nekoliko načina na koje se mogu podeliti fotografije dece na internetu, a da se pritom sačuva njihova privatnost (Digitalni vodič „Deca i internet – pametno od početka” Užički centar za prava deteta): <http://ucpd.rs/dokumenti/sarenting-dodatak.pdf>

Predlažemo vam da pogledate sledeće kratke filmove koji na jednostavan način obrađuju temu privatnosti:

- Sve zbog jednog klipa (Sve boje interneta, epizoda 1): <https://www.youtube.com/watch?v=gJWmUF2MtSs>
- Digitalni identitet (Sve boje interneta, epizoda 2): <https://www.youtube.com/watch?v=5aUB6LkKJeQ>
- Amazing mind reader reveals his 'gift' (kratki film o ličnim podacima) https://www.youtube.com/watch?v=F7pYHN9iC9I&t=3s&ab_channel=DuvalGuillaume
- Više informacija o zaštiti ličnih podataka možete naći u digitalnom vodiču *Deca i internet – pametno od početka*: <https://digitalni-vodic.ucpd.rs/zastita-licnih-podataka-i-privatnosti-na-internetu/>

Istraživanje Ministarstva prosvete i nauke pokazuje da nije mali procenat srednjoškolaca (21%) koji su spremni da daju lične podatke (ime i prezime, adresu stanovanja, broj telefona, imejl, svoju fotografiju) nepoznatim osobama, pa čak i da se sa osobama koje su upoznali preko interneta sretnu (15% učenika srednje škole).⁷

U kratkoj onlajn-anketi, sprovedenoj putem društvene mreže *Facebook*, koju je sprovela organizacija *Partneri Srbija*, najveći procenat mladih (uzrasta ispod 18 godina) kao primere povreda privatnosti naveo je kreiranje lažnih profila na društvenim mrežama od strane njima poznatih ili nepoznatih lica.

Kratka pitanja za preispitivanje našeg ponašanja u digitalnom svetu:

- Da li znate šta je sve o vama dostupno na internetu?
- Da li su vam profili na društvenim mrežama zaključani, ko sve može da pristupi sadržaju koji objavljujete?
- Da li prilikom postavljanja fotografija na kojima se nalaze i drugi ljudi, prethodno pitate da li se osoba slaže s tim da fotografiju objavite?
- Da li čitate uslove korišćenja/politike privatnosti pre nego što preuzmete aplikacije sa interneta?
- Da li instalirate aplikacije samo s poznatih prodavnica aplikacija poput *Google Play Store* ili *App Store Apple*?
- Koliko često menjate šifre na različitim aplikacijama koje koristite, imejl naložima itd.?
- Da li primenjujete neke sisteme zaštite za vaš telefon?

⁷ „Deca i nasilje – prevencija i reagovanje” (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Prijatelji dece Srbije): <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/priru%C4%8Dnik-interaktivni.pdf>

Pravni mehanizmi u zaštiti prava na privatnost

Kome mogu da se obratim ukoliko dođe do povrede moje privatnosti ili zloupotrebe mojih ličnih podataka?

Važno je naglasiti da su povrede privatnosti često povezane i s kršenjem drugih prava, a u nastavku ovog vodiča biće više reči o pravu na zaštitu od digitalnog nasilja i mehanizmima za zaštitu dece i mladih u situacijama kada se digitalno nasilje dogodi. U tim situacijama institucionalni mehanizmi koji nam stoje na raspolaganju za sprečavanje digitalnog nasilja mogu se koristiti zajedno s mehanizmima za zaštitu privatnosti.

Državna institucija koja se bavi edukacijom i zaštitom prava u oblasti privatnosti jeste Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti.⁸ Povereniku se možete obratiti formalno pritužbom protiv nekog rukovaoca koji je povredio vaša prava, ili putem imejl adrese ili telefonom kako biste se informisali kako da najbolje zaštitite svoja prava.

U zavisnosti od težine i vrste povrede moguće je pokrenuti i sudske postupke za zaštitu prava na privatnost, protiv osobe ili pravnog subjekta (javne institucije, kompanije itd.) koji je odgovoran za povredu privatnosti/ličnih podataka. U zavisnosti od situacije moguće je pokrenuti: prekršajni, krivični ili parnični postupak.

Udruženja građana poput organizacije Partneri Srbija⁹ i SHARE fondacije¹⁰ takođe se bave zaštitom prava u oblasti privatnosti, i možete im se obratiti kako biste se informisali o pravima i zaštiti svojih prava u ovoj oblasti.

⁸ Internet stranica Poverenika: <https://www.poverenik.rs/sr/>

⁹ Više informacija možete pronaći na sajtu organizacije: <https://www.partners-serbia.org/>

¹⁰ Više informacija možete pronaći na sajtu organizacije: <https://www.sharefoundation.info/sr/>

DIGITALNO NASILJE

...postaje sve brutalnije...

Digitalni alati, aplikacije i platforme koje su dostupne mladima postaju sve raznovrsnije, te se tako šire i mogućnosti za različite načine ugrožavanja drugih. Novi oblici digitalnog nasilja za mlade postaju svakodnevnica. Oni su radoznali i skloni istraživanju, željni novina i senzacija (što je deo odrastanja i razvoja ličnog identiteta), a uz to i podložniji uticaju vršnjačke grupe nego neke druge uzrasne grupe, te se povećava mogućnost da budu deo digitalnog nasilja.

Nekada mladi **zapravo i nemaju cilj da povrede drugu osobu**, a često ni svest da su je sopstvenim ponašanjem uznemirili i izložili riziku, niti imaju svest o tome kakve su posledice deljenja nečijih ličnih podataka u javnom prostoru kakav je internet. Zato je važno da mladi jačaju digitalne kompetencije, odnosno da jačaju svoja znanja, veštine i izgrađuju pozitivne stavove.

Šta je digitalno nasilje (*cyberbullying*)?

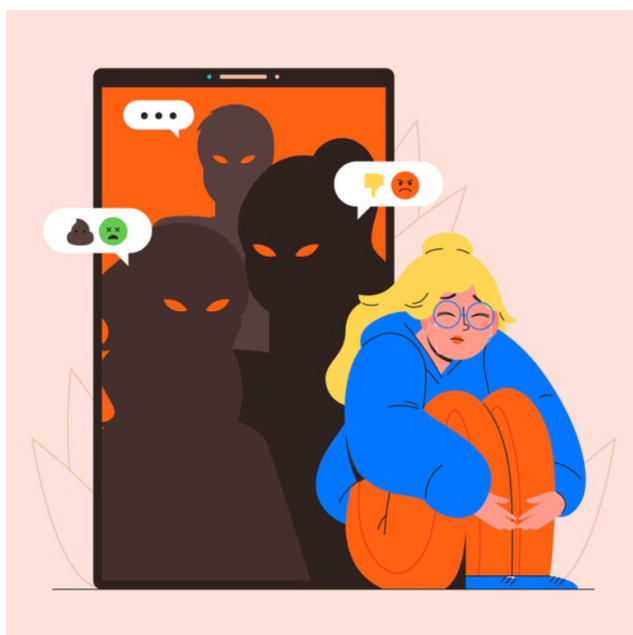
Digitalno nasilje je svaki oblik nasilja koje nastaje upotrebom digitalnih tehnologija. Može se odvijati na društvenim mrežama, aplikacijama za razmenu poruka, gejming platformama i mobilnim telefonima. To je ponašanje koje se ponavlja i koje ima cilj da uplaši, naljuti ili osramoti osobe koje su napadnute. Cilj digitalnog nasilja je da se druga osoba uznemiri, povredi, ponizi i da joj se nanese šteta.

Treba imati u vidu da se vrste i klasifikacija podtipova onlajn-nasilja i zloupotreba posredstvom digitalnih tehnologija menja iz dana u dan, jer je reč o relativno novom fenomenu i da se s rastom digitalnog prostora širi opseg nasilništva.

Primeri digitalnog nasilja:

- širenje glasina i laži o nekoj osobi – objavljivanje lažnih optužbi o drugoj osobi na profilima društvenih mreža, blogovima itd.;
- objavljivanje nečijih kompromitujućih fotografija na društvenim mrežama;
- snimanje i distribucija slika, poruka i materijala seksualnog sadržaja – pornografija;
- nedozvoljeno saopštavanje tuđih privatnih informacija;

- slanje pretnji preko platforme za razmenu poruka;
- slanje neželjenih, zlobnih, drskih poruka;
- podsticanje mržnje po različitim osnovama;
- lažno predstavljanje – uzimanje tuđeg identiteta – kreiranje profila na društvenim mrežama na tuđe ime;
- slanje neprikladnih poruka u tuđe ime;
- ruganje ili zadirkivanje;
- formiranje hejterskih grupa;
- namerno isključivanje drugih – ignorisanje – npr. isključivanje iz grupa na socijalnim mrežama;
- uznemiravanje telefonskim pozivima;
- promena ili krađa lozinki;
- slanje virusa;
- neprimereno komentarisanje tuđih slika, poruka na profilima, blogovima.

Posebna vrsta digitalnog nasilja jeste rodno zasnovano digitalno nasilje¹¹. Širom sveta za devojke i žene postoji značajno veća verovatnoća da budu žrtve nasilja na internetu. Žene su u većini kada je reč o žrtvama najdrastičnijih vidova nasilja kao što je proganjanje i seksualno uznemiravanje. Devojke i žene su glavne žrtve tzv. osvetničke pornografije – deljenja eksplicitnog seksualnog sadržaja žena bez njihovog pristanka. Treba imati u vidu da su digitalnom nasilju posebno izložene devojke i žene koje izražavaju svoje stavove na internetu (predstavnice akademske zajednice, političarke, žene na visokim funkcijama, one koje se zalažu za rodnu ravnopravnost i prava žena).

11 „Digitalno nasilje protiv žena i devojčica” (Autonomni ženski centar): <https://mogudanecu.rs/wp-content/themes/azc-zene/assets/files/Digitalno-nasilje-protiv-zena-i-devojčica.pdf>

Digitalno nasilje može se vršiti direktno ili indirektno (preko posrednika), uplitanjem drugih osoba u vršenje nasilne aktivnosti, s njihovim znanjem ili bez njihovog znanja (npr. u ime neke osobe, s njene adrese ili profila, slanjem uznemiravajućih poruka ili ostavljanjem na blogu, četui, forumu ili profilu drugih osoba).

I odrasle osobe vrše nasilje nad decom i mladima. Digitalno nasilje obično se dešava među mladima, međutim, dešava se da su odrasle osobe nasilne prema deci i mladima u digitalnom svetu. U tim slučajevima najčešće je reč o maltretiranju ili proganjanju putem interneta, što je krivično delo, te je kažnjivo zakonom.

Žrtvom se, nažalost, može postati lako, često i rano, a najčešće od poznatih osoba, bliskih srodnika, emotivnih partnera. Većoj ranjivosti doprinosi manjak informacija, znanja i veština odraslih koji brinu o deci i mladima, kao i same dece i mladih, ali i oblikovani stavovi javnosti prebacivanja krivice na žrtve.

Ko su najčešće žrtve digitalnog nasilja?

Digitalno nasilje se često dešava u kontekstu socijalnog pozicioniranja. Neka deca i mladi su iz određenih razloga opažena kao autsajderi, kao lake mete za napad, čak i kada nemaju nešto što ih vidno čini drugačijim ili „slabim”. Napadanje takve dece može doprineti popularnosti onih koja ih napadaju, učiniti ih „snažnijim”.

Žrtva vršnjačkog digitalnog nasilja može postati bilo ko, ali su u većem riziku deca i mladi koji imaju neke karakteristike i specifičnosti:¹²

- deca i mladi koji se smatraju nepopularnim u vršnjačkoj grupi;
- deca i mladi koji se suočavaju sa izazovom seksualnog identiteta;
- deca i mladi koji se pridržavaju pravila;
- odlični učenici za koje se smatra da su pametniji ili posvećeniji učenju od svojih vršnjaka (tzv. štreberi);
- deca i mladi koji izgledaju drugačije, različito se oblače i ponašaju u odnosu na dominantnu populaciju vršnjaka;
- deca i mladi koji imaju manjak samopouzdanja;
- deca i mladi koji se inače ne brane od napada drugih.

¹² A Parents Guide to Cyberbullying: https://digitalkidsinitiative.com/wp-content/uploads/2012/01/Cyberbully_handout.pdf

Slabost i različitost dece i mladih je potencijalna pretnja za nasilje. Slabost i različitost su često percipirane karakteristike onih koji trpe vršnjačko nasilje. Jači vršnjaci smatraju da je sasvim opravdano da maltretiraju slabije od sebe. Slabost onoga ko je izložen digitalnom nasilju može da proizađe iz njenih različitosti, **ličnih svojstava**, tj. da se digitalno nasilje zasniva na: rasi, boji kože, precima, državljanstvu, statusu migranta, odnosno raseljenog lica/lica u izbeglištvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovnom stanju, socijalnom i kulturnom poreklu, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, smetnji u razvoju i invaliditetu, izgledu itd. Otvoreno izraženi i prisutni stereotipi i predrasude prema deci i mladima koja imaju ova lična svojstva (ili pretpostavljena lična svojstva) – dodatno ohrabruju vršnjake koji vrše nasilje. Dete koje se **razlikuje** i odudara od standarda **ponašanja** u vršnjačkoj grupi, takođe je češća žrtva nasilja.

Stidljiva i povučena deca i mladi češće su na meti nasilnika zbog svog ponašanja i taktike izbegavanja sukoba. To su deca koja iz raznih razloga **odbijaju** da se fizički, verbalno, digitalno sukobe s drugima, ne žele ili ne umeju da se brane. Vršnjaci skloni nasilju smatraju ih „slabićima i kukavicama” i upravo činjenica da se neće braniti je jedan od razloga da ih maltretiraju.

Zašto neki vrše digitalno nasilje nad vršnjacima?

Neki razlozi za vršenje vršnjačkog digitalnog nasilja mogu da budu: osujetiti druge vršnjake da budu prihvaćeni u društvu; privlačenje pažnje vršnjaka; želja da se stekne i oseti moć nad drugima, dominacija i kontrola; ljubomora ili mržnja žrtve; žele da kazne žrtvu zato što ih je odbila ili osujetila njihove druge planove; osveta; iz čiste obesti itd.

Na Instagramu su postojao nalog koji se zove „Najružniji dečaci i devojčice”, na njima su objavljivane fotografije dece i mladih za koju autori naloga smatraju da su „ružna”, i ismevaju ih komentarima. To, svakako, predstavlja digitalno nasilje, ali i diskriminaciju dece na osnovu fizičkog izgleda. Jedan od uzroka pojave ovakvih naloga gde mladi omalovažavaju svoje vršnjake zbog izgleda, garderobe, imovnog stanja i drugih ličnih svojstava – jeste netolerancija na različitost, to što se pojedinac ne uklapa u poželjnu sliku određene vršnjačke grupe. Nije dobro kada obrazac ponašanja među mladima postaje omalovažavanje, nasilno ponašanje, netrpeljivost i diskriminacija.

Nasilnici na internetu i internet predatori

Kao što i samo ime kaže, nasilnici na internetu koriste ovo važno kulturno oruđe kako bi naudili drugome, kako bi uznemirili, povredili, ponizili, naneli štetu drugoj osobi. Oni konkretno:

- napadaju osobe koje na internetu izraze svoje mišljenje;
- koriste nove tehnologije da namame svoje žrtve, prodaju ih i prisile na prostituciju;
- kontinuirano šalju zlonamerne poruke i šire tračeve kako bi osramotili i ponizili osobu;
- špijuniraju i opsesivno prikupljaju informacije o osobama na internetu kako bi ih zastrašile i ucenjivale;
- postavljaju privatne fotografije ili snimke seksualne prirode kako bi osramotili i ponizili žrtvu (ponašanje je obično nastavak nasilja iz partnerskog odnosa);
- fotografišu osobe bez njihovog pristanka i objavljuju fotografije na internetu;
- koriste nove tehnologije i alate propagande kako bi promovisali nasilje nad ženama ili grupama za zaštitu prava žena;
- razvijaju odnos s decom na internetu radi uvlačenja u seksualno zlostavljanje (internet pedofil);
- prikupljaju i na internetu objavljuju privatne podatke da bi javno osramotili žrtvu;
- presreću privatnu komunikaciju i razmenu informacija;
- uspostavljaju kontrolu nad žrtvom tako što je zavedu na internetu i namame u opasne situacije.

Ko su internet predatori?

Internet predatori su posebna vrsta nasilnika na internetu, to su zlonamerne osobe koje koriste internet kako bi uspostavile kontakt s drugima, najčešće decom, u cilju različitih vidova zloupotrebe i seksualnog iskorišćavanja. Oni vrbuju žrtve na internetu, koje se najčešće odvija u nekoliko koraka:

1. **Prikupljanje informacija o potencijalnoj žrtvi.** Oni posećuju različita mesta na internetu (profile na društvenim mrežama, blogove, forume, pričaonice) kako bi prikupili što više ličnih informacija o žrtvi: njenom uzrastu, polu, fizičkom izgledu, mestu življenja, osobinama ličnosti, interesovanjima, hobijima, osobama s kojima komunicira i sadržaju komunikacije.

2. **Iniciranje komunikacije** tako da predatori prikrivaju svoj pravi identitet, pretvaraju se da su neko drugi, najčešće vršnjaci (sličnih godina i interesovanja), skrivaju se iza lažnih imena, nadimaka, fotografija itd.

3. U početku **postavljaju uopštena i ne previše lična pitanja**, zbijaju šale i na druge načine pokušavaju da pridobiju potencijalnu žrtvu i uspostave s njom „prijateljski odnos”.

4. Kada se „zbliže” sa žrtvom, **upućuju joj direktnija pitanja**: s kog uređaja komunicira (ličnog ili zajedničkog), gde se taj uređaj nalazi, da li je sam/a u sobi, kod kuće, gde su roditelji, u koje su vreme prisutni i sl.

5. Pokazuju spremnost da saslušaju i razumeju, **pružaju bezrezervnu podršku**, stavljaju se na stranu potencijalne žrtve, laskaju, govore ono što misle da žrtva želi da čuje.

6. Kada steknu **poverenje žrtve**, počinju da pokazuju svoje „pravo lice”, **manipulišu i kontrolišu njeno ponašanje**. Traže precizne informacije o tome šta žrtva radi, gde i kada boravi, s kim se druži. Pokazuju negodovanje i ljutnju ukoliko ne dobiju tražene informacije.

7. Internet predatori obično **traže od žrtve da im pošalje svoje fotografije ili video-snimke** bez odeće ili u nekoj provokativnoj pozi. Neretko i sami šalju svoje fotografije (ili fotografije za koje tvrde da su njihove), video-snimke, linkove sa eksplicitnim seksualnim sadržajima, a potom traže od žrtve da ih izbriše.

8. **Ucenjuju žrtvu**. Kada dođu u posed ličnih sadržaja, internet predatori ucenjuju žrtvu: traže od nje sve više informacija uz pretnje da će u suprotnom obznaniti, proslediti ili javno objaviti informacije koje već poseduju ili traže upoznavanje sa žrtvom ili sastanak uživo!¹³

13 Više o internet predatorima saznajte u brošuri „Kako da pobediš predatora na internetu u samo 10 koraka”: <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/kako-da-pobedi%C5%A1-predatora-na-internetu>

U svakom odeljenju od 30 učenika najmanje njih troje prihvata sastanak sa osobama koje upoznaje preko interneta (istraživanje rađeno s decom uzrasta 9–18 godina).¹⁴

A.N. iz Novog Beograda uhapšen je jer je silovao M.M.(13) koju je upoznao preko Fejsbuka. U njegovom telefonu pronađeno je više od 200 porno-snimaka maloletnika, kao i brojevi telefona žrtava.

Bio je neki momak, koji mi je stalno govorio kako sam prelepa, privlačna, i da želi da me upozna. Čak iako sam ponavljala da ne želim, on je nastavljao da mi šalje njegov broj mobilnog i govorio mi da ga zovem (14 godina).

B.B. novinar televizije XX, lažno se predstavljajući na društvenoj mreži kao maloletnik, na svirep način je iskoristio i prinudio maloletnice da proizvode pornografske fotografije i video-klipove, kojima ih je kasnije ucenjivao. Deca su dovedena praktično u ropski položaj. Pretio da će snimke objaviti na internetu i dostaviti ih njenim prijateljima i porodici.

Mračna strana manekenstva. Fotografije maloletnih lica koje su napravljene za potrebe bavljenja manekenstvom često završavaju na veb-sajtovima koji sadrže materijal nastao iskorišćavanjem maloletnih lica u pornografske svrhe, kao i na raznim forumima na kojima se razmenjuje navedeni sadržaj.

- **Pogledajte** kratki film *Ko se krije sa druge strane* (Sve boje interneta, epizoda 3): <https://www.youtube.com/watch?v=6CTeDgaYEw4&t=49s>

¹⁴ „Šta govore istraživanja o digitalnom nasilju?” (B. Lajović): https://www.vipmobile.rs/bezbedniklinci/digitalni_roditelji/detalji?slug=sta-govore-istrazivanja-o-digitalnom-nasilju

Istraživanja o digitalnom nasilju

Pre nego što predstavimo rezultate istraživanja u vezi s digitalnim nasiljem, pokušaj da odgovoriš na naredna pitanja, kojima ćeš proceniti sopstveno ponašanje u odnosu na prevenciju ili postupanje u slučaju digitalnog nasilja. Razmisli, da li si:

- odgovarao/la na poruke nepoznatih osoba koje hoće da uspostave kontakt s tobom;
- na socijalnim mrežama prihvatao/la poziv za prijateljstva od osoba koje ne poznaješ lično i koje nisi uživo sreo/la;
- prihvatao/la sastanke sa osobama koje si upoznao/la preko interneta;
- delio/la uvredljive poruke o drugima na društvenim mrežama;
- dobijao/la uznemiravajuće poruke imejlom ili na četu;
- pretrpeo/la da neko o tebi širi neistine na društvenim mrežama?

Istraživanja¹⁵ u vezi s nasiljem u digitalnom prostoru ukazuju da ono poprima velike razmere, da postaje brutalnije, a da se ponašanjem na internetu mladi izlažu riziku:

- Svaki treći učenik iz uzorka, tokom poslednjih godinu dana, doživeo je neko uznemiravajuće iskustvo na internetu.
- Trećina ispitanih učenika u isto vreme je trpela i vršila digitalno nasilje.
- Polovina srednjoškolaca ponaša se tako da sebe i lica iz okruženja izlaže onlajn-rizicima.
- Najčešća rizična ponašanja su deljenje ličnih podataka; „prijateljstva” na društvenim mrežama i kontakti (najpre preko interneta, a kasnije i uživo) s nepoznatim licima; skrivanju identiteta.
- 37% odgovara na poruke nepoznatih osoba koje hoće da uspostave kontakt s njima.
- 58% na socijalnim mrežama prihvata poziv za prijateljstva od osoba koje ne poznaju lično i koje nisu uživo sreli.
- 42% komunicira putem četa sa osobama koje ne poznaju.
- 11% prihvata sastanke sa osobama koje su upoznali preko interneta.

15 „Šta govore istraživanja o digitalnom nasilju?” (B. Lajović): https://www.vipmobile.rs/bezbedniklinci/digitalni_roditelji/detalji?slug=sta-govore-istrazivanja-o-digitalnom-nasilju „Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji” (UNICEF): <https://www.unicef.org/serbia/korisćenje-interneta-i-digitalne-tehnologije-pregled-nalaza>

Istraživanje¹⁶ ukazuje na zastupljenost digitalnog nasilja:

- Sa uzrastom raste broj učenika koji su izloženi digitalnom nasilju. Skoro svi oblici digitalnog nasilja zastupljeniji su među srednjoškolcima nego među osnovcima.
- Dve trećine srednjoškolaca je u proteklih godinu dana bar jednom doživelo neki oblik digitalnog nasilja (njih 42% je bilo uznemiravano putem mobilnih, a 56% putem interneta).
- Učenici su spremniji da priznaju da su bili žrtve digitalnog uznemiravanja nego da su oni uznemiravali druge. Trećina srednjoškolaca ispoljila su bar jedan oblik digitalnog nasilja u poslednjih godinu dana.
- Broj nasilnih učenika se povećava sa uzrastom.
- Digitalno kompetentnija deca su češće sklona, ali i češće izložena, digitalnom nasilju.
- Među osamnaestogodišnjacima broj onih koji su bili svedoci nasilja je 30%.
- Učenici retko obaveštavaju odrasle (nastavnike u školi i roditelje) o digitalnom nasilju, jer ne veruju da im mogu pomoću u takvim situacijama.
- U slučaju izloženosti digitalnom nasilju, devojčice su znatno spremnije od dečaka da o tome razgovaraju s nekim iz svoje okoline.
- Sa uzrastom dolazi do opadanja klasičnih oblika nasilja, a do porasta digitalnog nasilja.
- Postoji značajna povezanost između digitalne viktimizacije i digitalnog nasilništva: učenici koji su žrtve digitalnog nasilja češće su i sami nasilnici.

Istraživanje Krovne organizacije mladih Srbije (2018)¹⁷, ukazuje na to da je svaka treća mlada osoba trpela digitalno nasilje. To je čak 9% više mladih u odnosu na prethodnu godinu. Svaka peta mlada osoba smatra da nasilje može da bude opravdano, što je posledeca promocije nasilja u medijima, kao i blagih kazni kojima se kažnjavaju nasilnici.

Možete pogledati i najnovija istraživanja:

- evropsko istraživanje o deci i internetu u 19 zemalja *Deca Evrope na internetu 2020 – Srbija*: <http://dobrinkakuzmanovic.weebly.com/>;
- korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji *Deca Evrope na internetu*: <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/korisćenje-interneta-kod-dece-i-mladih-u-srbiji>.

¹⁶ „Mladi u svetu interneta” (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, UNICEF): http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Mladi_u_svetu_interneta_web.pdf

¹⁷ „Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji – 2018. godina” (Krovna organizacija mladih Srbije): <https://koms.rs/wp-content/uploads/2018/08/Alternativni-izves%CC%8Ctaj-o-polo%C5%BEaju-i-potrebama-mladih-2018..pdf>

Po čemu se digitalno nasilje razlikuje od tradicionalnog (licem u lice)?

Iako je digitalno nasilje slično onom licem u lice, ono se ipak razlikuje jer:

- može pružiti osećaj anonimnosti osobama koje ga čine, zbog čega se mogu ponašati drugačije nego u direktnom kontaktu;
- može se događati u svakom trenutku i teško ga je izbeći;
- može dopreti do velikog broja osoba – lako je podeliti sadržaj s grupama ili ga postaviti na javne forume;
- veoma je teško obrisati komentare ili slike sa ovakvim sadržajem.

Tradicionalno vršnjačko maltretiranje je uvek bilo *ograničeno na određene fizičke sredine* (školu, školsko dvorište, mesta gde se deca okupljaju). U takvoj situaciji žrtva uvek može da ima *određenu zonu sigurnosti* (kuću, neko drugo okruženje) u kojima nije dostupna onima koji vrše nasilje. Uz trenutni razvoj tehnologije, mobilne i smart telefone i svuda dostupan internet, žrtve su često izložene *kontinuiranom maltretiranju*, praćenom dodatnim stresom koji je izazvan osećajem da *nemaju gde da se sakriju i pobegnu od zlostavljanja* kome su izloženi. Dodatna opasnost kod digitalnog nasilja (za razliku od klasičnih tipova vršnjačkog nasilja) jeste potencijalno *uvećani broj svedoka*.

Posledice digitalnog nasilja

Pitanja socijalnog prihvatanja, pripadnosti željenoj grupi i popularnosti neka su od najvažnijih za mlade i predstavljaju važan faktor koji deluje na **njihovo samopoštovanje**. Nasilničko ponašanje može da izazove **dugoročni negativan ishod za psihološko zdravlje i samopoštovanje** pojedinca koji je nasilju izložen, jer u mnogim slučajevima posledice maltretiranja ne nestaju s vremenom.

Kada osoba iskusi digitalno nasilje, može se osećati kao da su svi protiv nje, da je svi napadaju. Nekada joj se čini kao da nema pomoći. Posledice mogu da traju dugo i da mentalno, emocionalno, čak i fizički utiču na osobu koja trpi digitalno nasilje: **mentalne posledice** su osećaj uznemirenosti, neprijatnosti, neadekvatnosti, ljutnje; **emocionalne posledice** su osećaj srama, samopouzdanja, gubitak interesovanja za stvari u kojima je osoba pre uživala; **fizičke posledice** su glavobolje, bolovi u stomaku, umor, nesanice.

Posledice digitalnog nasilja mogu biti toliko ekstremne da mogu dovesti do toga da osoba naudi sebi. Zato je važno da onaj ko trpi digitalno nasilje zna da se ono može prevazići i da se samopouzdanje i zdravlje mogu povratiti.

Digitalno nasilje utiče negativno na decu i mlade ukoliko ga dožive, tako da:

93% oseća tugu/depresiju, anksioznost, beznađe;

31% se oseća vrlo uznemireno;

19% povređeno;

18% postišeno;

39% podbacuje u školi;

27% pokazuje znake delinkventnog ponašanja.¹⁸

Do trenutka gubitka vere u ustanove, osoba izložena digitalnom nasilju već se verovatno povukla u sebe, preispitujući se da li je sama kriva za ono što joj se dešava. Stekla je možda i negativnu sliku o sebi, ili pala u depresiju i imala suicidalne ideje, kakve traume izaziva i digitalno i fizičko nasilje (NVO Atina, 2019).¹⁹

¹⁸ „Šta govore istraživanja o digitalnom nasilju?” (B.Lajović): https://www.vipmobile.rs/bezbedniklinci/digitalni_roditelji/detalji?slug=sta-govore-istrazivanja-o-digitalnom-nasilju

¹⁹ „Iza ekrana - analiza zloupotrebe žrtava trgovine ljudima u digitalnom okruženju” (NVO Atina): <http://atina.org.rs/sites/default/files/Iza%20ekrana%20Analiza%20zloupotreba%20%C5%BErtava%20trgovine%20judima%20u%20digitalnom%20okru%C5%BEenju.pdf>

Šta mladi treba da znaju u vezi s prevencijom digitalnog nasilja?

Ponašati se pristojno i odnositi se prema drugima s poštovanjem bilo da razgovarate na četetu, ostavljate komentare na društvenim mrežama, učestvujete u forumima ili radite nešto drugo na internetu.

Razmisliti pre nego što se nešto postuje, šeruje, tvituje. Imati na umu da informacija koja se jednom postavi na internet nikada ne može biti zauvek uklonjena. Njen sadržaj može kompromitovati godinama kasnije, i biti prepreka za zaposlenje.

Uvek biti svestan jezika kojim se komunicira na internetu. Uvredljive, vulgarne poruke, govor mržnje mogu povrediti nekoga. Zato većina mreža i onlajn-servisa ima propisana pravila komunikacije, te će privremeno isključiti ili trajno onemogućiti korišćenje tih servisa, zbog načina komunikacije.

Preduzeti neophodne mere tehničke zaštite. Zaštititi računar antivirus programima. Pročitati uputstva za bezbedno korišćenje socijalnih mreža prilikom registracije.

Pomoći drugima da bezbednije koriste internet, jer se tako povećava i lična bezbednost, a internet se čini bezbednijim i boljim mestom za sve koji ga koriste.

Informisati se o digitalnom nasilju – šta je sve ova vrsta nasilja, u kojim oblicima se javlja; kome ga prijaviti; osvestiti postupke kojim nesvesno možemo nekoga povrediti. Često mladi nisu svesni da svojim ponašanjem povređuju druge i da zapravo čine digitalno nasilje.

Informisati se o tome kako se digitalno nasilje može preduprediti, informisati se o preventivnim merama koje se mogu preduzeti pre nego što se digitalno nasilje dogodi.

Može se sprečiti da neko zloupotrebi tvoje lične podatke na internetu. Kao prvo, treba voditi računa šta sve od ličnih podataka ostavljamo na internetu. Pre preuzimanja aplikacija potrebno je pročitati uslove korišćenja aplikacije i informisati se o vrsti i količini podataka o ličnosti koje aplikacija prikuplja. Nakon instaliranja aplikacije, onemogućiti aplikaciji pristup sadržajima poput (telefonskog imenika, lokacije, galerije s fotografijama itd.); zatim kroz podešavanje o privatnosti naloga odabrati ko može da vidi tvoj profil i da ti šalje direktne poruke ili komentariše postove (javni/privatni profil).

Većina aplikacija ima obavezu da neprimeren, eksplicitan ili sadržaj koji se odnosi na govor mržnje ukloni, te je moguće unutar aplikacije prijaviti štetne komentare, poruke i fotografije i zatražiti njihovo uklanjanje. Takođe, moguće je potpuno blokirati osobe tako da one ne mogu videti tvoj profil, niti te ponovo kontaktirati (na većini društvenih mreža, blokirane osobe neće dobiti obaveštenje da je to urađeno).

Dogodilo ti se digitalno nasilje. Kako reagovati?

Dešava se da mladi ne žele da prijave digitalno nasilje, zbog straha od posledica, a nekad i ne znaju kome mogu da se obrate za pomoć. Stoga je važno podsticati ih u različitim kontekstima (porodičnom i školskom) na proaktivno i konstruktivno ponašanje, odnosno, unapređivati njihovu digitalnu pismenost, jer na taj način internet može postati bezbednije okruženje nego što je sada.

Razmisli, šta činiš kada neko nad tobom vrši digitalno nasilje:

- a) saopštim roditeljima da me neko maltretira;
- b) saopštim nekom u školi (nastavniku, psihologu);
- c) saopštim drugu, drugarici;
- d) prijavim adminu ili pozovem siguran broj;
- e) nikome, ćutim o tome;
- f) nešto drugo.

Iako način reagovanja zavisi od oblika digitalnog nasilja i specifičnog konteksta u kome se ono događa, postoji nekoliko stvari koje bi mladi trebalo da urade kako bi se nasilje zaustavilo i ublažili negativni efekti:

- **Ne donositi ishitrene odluke kada ste uznemireni**, uplašeni, ljuti, jer se tada ne može razumno promišljati. Ne dozvoliti da kažete ili uradite nešto i tako i sami postanete deo digitalnog nasilja.
- **Nikada na digitalno nasilje ne odgovarajte nasiljem!** Ne odgovarajte na uznemiravajuće i preteće poruke, bez obzira koliko bili povređeni i ljuti na osobe koje vas uznemiravaju. Savladajte potrebu da nešto preduzmete, kažete ili da nešto uradite tim osobama. To može dodatno zakomplikovati situaciju i nastaviti digitalno nasilje.
- **Sačuvati dokaze uznemiravanja.** Napraviti snimak ekrana i uznemirujućeg sadržaja. Ne brisati ga.
- **Blokirati sadržaj, stranicu na društvenoj mreži, grupu, sajt ili nalog osobe koji je uznemiravajući.** Onemogućiti osobi koja uznemirava da ponovo stupi u kontakt s vama.

Osoba ne može biti sama kriva zbog toga što joj se događa digitalno nasilje. Ono se ne može zaslužiti! Zato nikada sebe ne kriviti zbog toga što se dogodilo ili što ti se događa.

Digitalno nasilje treba prijaviti – ne treba ga pasivno posmatrati ili trpeti. Prijaviti ga: samoj društvenoj mreži koja uklanja neželjeni povređujući sadržaj, osobi od poverenja, roditeljima ili starateljima, razrednom starešini, pedagogu ili psihologu škole. Podršku možete da potražite i od stručnih osoba osposobljenih za pružanje podrške mladima koji su iskusili ovu vrstu uznemiravanja. Digitalno nasilje se može prijaviti policiji, odeljenju visokotehnološkog kriminala.

Kome se obratiti za pomoć?

Ukoliko ste žrtva internet nasilja, kontaktirajte i o tome obavestite: policiju ili javno tužilaštvo (nije potrebno prijavljivati i policiji i javnom tužilaštvu, jer u slučaju krivičnog dela policija obaveštava javno tužilaštvo i obrnuto) ili Nacionalni kontakt centar za bezbednost dece na internetu (prijave prosleđene Kontakt centru prosleđuju se nadležnim institucijama, ukoliko navodi iz prijave upućuju na potrebu njihovog uključivanja). Poželjno je da obavestite i obrazovno-vaspitnu ustanovu koju dete pohađa.

Kontakti nadležnih institucija:

Odeljenje za borbu protiv visokotehnološkog kriminala Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, imejl: childprotection@mup.gov.rs, telefon (centrala): + 381 11 306 2000

Više javno tužilaštvo u Beogradu, Posebno odeljenje za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, adresa: Savska 17a (Palata pravde), imejl: vtk@beograd.vtk.jt.rs, telefon: + 381 11 3601 272;

Osnovno javno tužilaštvo, prijava se podnosi na području onog javnog tužilaštva gde se nasilje dogodilo, spisak adresa osnovnih javnih tužilaštava nalazi se na veb-stranici <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/26350/registar-pruzalaca-besplatne-pravne-pomoci-i-besplatne-pravne-podrske.php>

Nacionalni kontakt centar za bezbednost dece na internetu <http://www.pametnoibezbedno.gov.rs> ili telefon: **19833**

Pored navedenog, a u zavisnosti od toga gde se nasilje dogodilo, savetujemo da se obratite i direktno društvenoj mreži, odnosno platformi (*Instagram, Fejsbuk, Snepčet, Tiktok*). Kompanije koje stoje iza društvenih mreža koje koristimo imaju obavezu da neprimeren, eksplicitan ili sadržaj koji se odnosi na govor mržnje uklone. Većina aplikacija ima izrađene formulare za prijavu neprikladnog i uznemirujućeg sadržaja, zatim naloga/profila koji se lažno predstavljaju, naloga putem kojih se vrši zlostavljanje itd.²⁰

²⁰ Primer: Centar za privatnost i bezbednost društvene mreže Instagram: <https://cutt.ly/dx2dUdn>

Skoro četvrtina mladih koji su doživeli digitalno nasilje nije razgovarala ni sa kim o svom problemu, ignorisala je problem misleći da će nestati sam od sebe, ili je pak zatvorila aplikaciju, a skoro trećina je blokirala osobu koja je uznemirava. Najveći broj mladih koji je podelio svoje uznemirujuće iskustvo, razgovarao je s prijateljem ili prijateljicom slične starosne dobi (45%), a 31% kaže da su razgovarali s roditeljem ili starateljem. Veoma mali procenat (3%) razgovarao je s nastavnicima.²¹

Budući da se oni koji su doživeli i trpe digitalno nasilje najčešće obraćaju za pomoć svojim vršnjacima, potrebno je sprovesti vršnjačke edukacije u školi, organizovati timove vršnjačkih edukatora (može i kao podgrupa učeničkog parlamenta) ili onlajn-savetovališta za mlade koji su doživeli digitalno nasilje. Neophodno je ohrabrivati ih da se u ovakvim situacijama obrate za pomoć i podršku odraslima, bliskim osobama od poverenja, stručnim saradnicima i nastavnicima u školi.

Svedok si digitalnog nasilja. Kako reagovati?

U prevenciji i intervenciji digitalnog nasilja treba se fokusirati na decu i mlade koja **posmatraju nasilje**. Treba ih osnažiti da se suprotstave digitalnom nasilju kada su svedoci nasilja. Ako ne mogu da pomognu žrtvi – bar da to prijave, iako to nije uvek lako.

Kako reaguješ kada primetiš nasilje nad nekim:

- a) pokušam da sprečim;
- b) ništa, mada mislim da bi trebalo;
- c) ništa, nije to moja stvar;
- d) prijavim nastavniku;
- e) kažem roditeljima;
- f) nešto drugo.

Neću prijaviti digitalno nasilje nad drugom/drugaricom jer:

- a) to nije moja stvar;
- b) ta osoba mi nije toliko bliska;
- c) neću da budem cinkaroš;
- d) ako prijavim, ja sam sledeća žrtva;
- e) uvek ću prijaviti nasilje.

21 „Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji” (UNICEF): <https://www.unicef.org/serbia/koriscenje-interneta-i-digitalne-tehnologije-pregled-nalaza>

Čak 80% mladih je bilo svedok digitalnog nasilja (istraživanje Krovne organizacije mladih Srbije, 2018²²), što govori o njegovoj rasprostranjenosti.

Svedoci imaju ključnu ulogu u sprečavanju i zaustavljanju digitalnog nasilja. Zato, nemojte pasivno da primete informacije, već učinite sve što možete. Pokažite solidarnost i odgovornost.

Nemojte se uključivati u nasilje i raspirivati loša osećanja. Prosleđivanjem ružnih poruka, smejanjem neumesnim šalama, hejtovanjem, postajete saučenicu u nasilju.

Pružite podršku osobi koja trpi nasilje. Pomozite joj da preduzme adekvatne tehničke mere zaštite. Ohrabrite je da nasilje prijavi ili da se obrati za pomoć. Saslušajte je. Ne umanjujte njenu patnju, ne minimizirajte to što se događa (*Ma nije to ništa. Trpi, ti si jak/jaka.*)

Kao svedok se obratite za pomoć odraslima, konsultujte se, jer oni mogu da vam pomognu da preduzmete najefikasnije korake. Možda ti odrasli nemaju značajne digitalne kompetencije, ali imaju životno iskustvo i svakako mogu pomoći.

Uputite svoje drugove i drugarice na Onlajn servis za podršku deci i mladima koji su iskusili digitalno nasilje na broj telefona **19833**.

Prijavite digitalno nasilje ustanovama koje su za to nadležne (škola, policija).

Važno je da saslušate svoje prijatelje: zašto ne žele da prijave da su žrtve nasilja, kako se osećaju. Objasni im da ne moraju zvanično da prijave nasilje, ali da je važno da razgovaraju s nekim ko bi mogao da im pomogne.

Pomozi im da razmisle šta bi mogli da kažu i kome. Ponudi se da pođeš s njima ako odluče da prijave nasilje. Ako ništa ne preduzmeš, osoba se može osećati usamljeno, kao da nikoga nije briga. Tvoja podrška može beskrajno da znači.

- **Pogledajte** kratki film *To su samo komentari* (Sve boje interneta, epizoda 4): <https://www.youtube.com/watch?v=fk2-JCfio7Y&t=27s>
- **Pogledajte** kratki film *Stop digitalnom nasilju* (Sve boje interneta, epizoda 5): https://www.youtube.com/watch?v=VWzfyLCO_Gc

22 „Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji – 2018.godina” (Krovna organizacija mladih Srbije): <https://koms.rs/wp-content/uploads/2018/08/Alternivni-izves%CC%8Ctaj-o-polo%C5%BEaju-i-potrebama-mladih-2018..pdf>

Obaveze škole u vezi sa zaštitom od digitalnog nasilja

*Pravilnik o protokolu o postupanju u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje*²³ definiše nivoe nasilja (tri nivoa, pri čemu prvi nivo predstavlja najlakše oblike nasilja) i u skladu s njima obaveze škole u postupanju.

²³ „Pravilnik o protokolu o postupanju u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje” (Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja): http://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_protokolu_postupanja_u_ustanovi.html

Digitalno nasilje je oblik nasilja koji može uključivati: psihološko, verbalno, socijalno kao i neke oblike seksualnog nasilja koje može biti učinjeno digitalnim putem.

	Prvi nivo	Drugi nivo
Oblici psihičkog nasilja	omalovažavanje, ogovaranje, vređanje, ruganje, nazivanje pogrđnim imenima, psovanje, etiketiranje, imitiranje, prozivanje	ucenjivanje, pretnje, nepravedno kažnjavanje, zabrana komuniciranja, isključivanje, manipulisanje
Oblici socijalnog nasilja	dobacivanje, podsmevanje, isključivanje iz grupe ili zajedničkih aktivnosti, favorizovanje na osnovu različitosti, širenje glasina	spletkarenje, uskraćivanje pažnje od strane grupe (ignorisanje), neuključivanje, neprihvatanje, manipulisanje, iskorišćavanje
Oblici seksualnog nasilja	dobacivanje, psovanje, lascivni komentari, širenje priča, etiketiranje, seksualno nedvosmislena gestikulacija	seksualno dodirivanje, pokazivanje pornografskog materijala, pokazivanje intimnih delova tela, svlačenje
Oblici nasilja i zlostavljanja zloupotrebom informacionih tehnologija	uznemiravajuće pozivanje, slanje uznemiravajućih poruka SMS-om, MMS-om	oglašavanje, snimanje i slanje video-zapisa, zloupotreba blogova, foruma i četovanja, snimanje kamerom pojedinaca protiv njihove volje, snimanje kamerom nasilnih scena, distribuiranje snimaka i slika
Odgovornost za reagovanje	Na prvom nivou aktivnosti preduzima samostalno odeljenjski starešina, nastavnik, u saradnji s roditeljem, u smislu pojačanog vaspitnog rada s vaspitnom grupom, odeljenjskom zajednicom, grupom učenika i individualno.	Na drugom nivou aktivnosti preduzima odeljenjski starešina, u saradnji s pedagogom, psihologom, timom za zaštitu i direktorom, uz obavezno učešće roditelja.

	Treći nivo
Oblici psihičkog nasilja	zastrašivanje, ucenjivanje uz ozbiljnu pretnju, iznuđivanje novca ili stvari, ograničavanje kretanja, navođenje na korišćenje narkotičkih sredstava i psihoaktivnih supstanci, uključivanje u destruktivne grupe i organizacije
Oblici socijalnog nasilja	pretnje, izolacija, maltretiranje grupe prema pojedincu ili grupi, organizovanje zatvorenih grupa (klanova) koje ima za posledicu povređivanje drugih
Oblici seksualnog nasilja	zavođenje od strane učenika i odraslih, podvođenje, zloupotreba položaja, navođenje, iznuđivanje i prinuda na seksualni čin, silovanje, incest
Oblici nasilja i zlostavljanja zloupotrebom informacionih tehnologija	snimanje nasilnih scena, distribuiranje snimaka i slika, dečija pornografija
Odgovornost za reagovanje	Na trećem nivou, aktivnosti preduzima direktor s timom za zaštitu, uz obavezno angažovanje roditelja i nadležnih organa (centar za socijalni rad, zdravstvena služba, policija i dr.).

Redosled postupanja u slučaju nasilja (ili sumnje na nasilje) u obrazovno-vaspitnom sistemu:

1. **Proveravanje sumnje ili otkrivanje nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja** obavlja se prikupljanjem informacija (utvrđivanje relevantnih činjenica na osnovu kojih se potvrđuje ili odbacuje sumnja na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje).

2. **Zaustavljanje nasilja i zlostavljanja i smirivanje učesnika** je obaveza svih zaposlenih u ustanovi.

3. **Obaveštavanje roditelja.**

4. **Konsultacije** u ustanovi se vrše radi: razjašnjavanja okolnosti, analiziranja činjenica na što objektivniji način, procene nivoa nasilja i zlostavljanja, nivoa rizika i preduzimanja odgovarajućih mera i aktivnosti, izbegavanja konfuzije i sprečavanja nekoordinisane akcije, odnosno radi uspostavljanja i razvijanja usklađenog, ujednačenog i efikasnog postupanja. U konsultacije u ustanovi uključuju se: odeljenjski starešina, dežurni nastavnik, vaspitač, psiholog, pedagog, tim za zaštitu, direktor, učenički parlament.

5. **Mere i aktivnosti** sačinjavaju se za konkretnu situaciju za svu decu i učenike – učesnike nasilja i zlostavljanja (one koji trpe, koji čine i koji su svedoci nasilja i zlostavljanja). Plan zaštite sadrži: aktivnosti usmerene na promenu ponašanja – pojačan vaspitni rad, rad s roditeljem, rad sa odeljenjskom zajednicom, uključivanje učeničkog parlamenta i saveta roditelja, a po potrebi i organa upravljanja; nosioce tih aktivnosti i vremensku dinamiku; načine kojima će se obezbediti ponovno uključivanje svih učesnika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u širu društvenu zajednicu. Mere i aktivnosti treba da budu preduzete uz učešće deteta i učenika i da budu u skladu s njegovim razvojnim mogućnostima.

6. **Ustanova prati efekte preduzetih mera i aktivnosti.** Ustanova prati ponašanje deteta i učenika koje je trpelo i koje je izvršilo nasilje i zlostavljanje, ali i dece i učenika koji su indirektno bili uključeni (svedoci).

Zablude u vezi s digitalnim nasiljem

Z1: Kada je reč o internetu i digitalnim tehnologijama, deca i mladi nemaju šta da nauče od odraslih. Iako veliki broj mladih smatra da su njihovi roditelji/nastavnici manje vešti u korišćenju interneta i digitalnih uređaja, oni ipak imaju čemu da nauče decu kada je reč o digitalnoj komunikaciji, zato što sva pravila koja važe licem u lice važe i u digitalnom svetu. (*Deca možda znaju više o internetu i digitalnim uređajima, ali odrasli znaju više o životu i mogu pomoći deci i mladima da se zaštite kada su ugroženi.*)

Z2: Digitalno nasilje se dešava uglavnom van škole, pa zato nije odgovornost škole da se bavi rešavanjem problema u vezi s tim. Digitalno nasilje se može odvijati na bilo kom mestu i nije povezano samo sa školskim okruženjem. Međutim, kada se nasilje dešava van školskog okruženja, narušeni odnosi se odražavaju i na odnose u školi, konflikt se produbljuje, tako da škola treba da reaguje u skladu s Posebnim pritokolom o zaštiti dece i učenika u obrazovno-vaspitnim ustanovama.

Z3: Digitalno nasilje se dešava u virtuelnom svetu i zbog toga je manje opasno od tradicionalnog nasilja. Parola: ono što je virtuelno manje je stvarno, manje je i važno, te neće doći do adekvatnih sankcija – zapravo je neistinita. Tačno je da u virtuelnom svetu nije moguće fizički povrediti ili ugroziti drugu osobu. Međutim, posledice trpljenja digitalnog nasilja su takve da mogu biti jako ozbiljne po fizičko, psihičko zdravlje, po samopoštovanje i samopouzdanje mlade osobe koje može biti značajno ugroženo. Samim tim se ono i sankcioniše.

Z4: Mladi koji su nasilni na internetu, obično nisu nasilni u direktnoj komunikaciji. Digitalno nasilje pogoduje mladima koji žele da povrede druge, ali se suzdržavaju od tradicionalnih oblika nasilja. Međutim, dosta je mladih sklonih digitalnom nasilju koji su takođe skloni i klasičnim oblicima nasilja, zato što je u obe vrste isti motiv – da se povredi druga osoba.

Z5: „Ma kakvo nasilje na internetu – to je samo mladalačka šala.” Svi prijatelji se međusobno zadirkuju, te je ponekad teško reći da li se neko samo zabavlja ili pokušava da nekoga povredi na internetu. Međutim, ako se neko oseća povređeno zbog tih tzv. šala, treba da traži od osobe da prestane s takvim ponašanjem. Ako se i dalje nastavi i ako se zbog toga neko oseća uznemireno, onda možemo da govorimo o nasilju, koje ne treba trpeti, već prijaviti i zaustaviti.

Z6: Tehnološke kompanije nisu odgovorne za digitalno nasilje. Tehnološke kompanije, zapravo, imaju odgovornost da zaštite svoje korisnike, posebno decu i mlade. Zbog toga sve više obraćaju pažnju na digitalno nasilje i mnoge uvode nove alate, smernice i načine za prijavu nasilja na internetu. Međutim, kompanije moraju da urade još više.

Pravila za decu i mlade - rekapitulacija

Ova aktivnost je pogodna da se realizuje na času odeljenjske zajednice, ili u procesu vršnjačkih edukacija na temu zaštite privatnosti i zaštite od digitalnih nasilja. Navedene tvrdnje se čitaju, jedna po jedna, nakon čega neko od mladih daje argumentaciju, odgovarajući na pitanje: Zašto je to važno? Ukoliko sama tvrdnja sadrži argumentaciju, nju ne morate čitati, već dati priliku da to učine vršnjaci.

- Adresu, broj telefona ili neke druge kontakt podatke nikada ne treba objavljivati javno niti ih slati nepoznatim osobama imejlom, preko društvene mreže ili tokom četa.
- Nikada ne smeš pristati na sastanak sa osobom koju ne poznaješ. Jednostavno, ignoriši takve pozive i prekini svaku komunikaciju s bilo kim ko insistira na susretu.
- Ne otvaraj linkove u porukama koje dobiješ od nepoznatih ljudi. Takvi linkovi mogu biti opasni, jer ih možda šalju zlonamerne osobe.
- Ne obraćaj pažnju na ponude kao što su besplatne nagrade, laka zarada, nasledstvo, jer takve poruke uvek i isključivo šalju zlonamerne osobe.
- Na društvenim mrežama, ali i na internetu biti isto onako oprezni kao i van njega.
- Zaštitite sopstvenu privatnost i poštujujte privatnost drugih.
- Blokirate prijem poruka od pošiljalaca koji šalju neprikladne poruke.
- Razgovarajte s roditeljima/odraslim od poverenja ukoliko imate neki problem u virtualnom svetu.
- Stvarajte bezbedne profile kojima možete zaštititi svoju privatnost. Zaštititi sebe lozinkom i nikome je ne otkrivaj, čak ni prijateljima.
- Reagujte samo na poruke osoba koje poznajete iz života van interneta.
- Oprezno objavljujte fotografije ili video-sadržaje na internetu.
- Ne šalji zlonamerne poruke. Pažljivo pročitaj poruku pre nego što je proslediš dalje. Nemoj prosleđivati poruke koje vređaju i uznemiravaju druge. Nemoj se uključivati u ankete, rasprave i četove koji nekog izruguju, ocrnjuju ili ogovaraju.
- Ne snimaj i ne prosleđuj fotografije i snimke koje mogu druge dovesti u neugodnu situaciju, osramotiti ih ili izložiti ismevanju i vređanju drugih.
- Ne stavljaš na internet ništa što ne bi voleo da vide tvoji prijatelji i poznanici, čak ni u poruci.
- Ako ti neko pošalje zlonamernu ili preteću poruku, nemoj odgovarati. Pokaži je odrasloj osobi kojoj veruješ.
- Neki odrasli i vršnjaci lažno se predstavljaju i pretvaraju da su prijatelji, jer ih zanimaju slike seksualnog sadržaja ili imaju seksualne želje i namere. Upravo zato budi na oprezu, ne samo s informacijama i fotografijama koje deliš, nego i prilikom upoznavanja s onlajn-prijateljima.

- Pomozi deci i mladima koja doživljavaju digitalno nasilje tako da im jasno kažeš da nije u redu to što im se događa i da vidiš da im je teško. Nemoj prikrivati nasilje i obavesti odrasle o tome šta se događa.

- Pogledajte kratki film: *Tagovana*: <https://www.youtube.com/watch?v=f4rNvDaYDrc>
- Pogledajte kratki film: *Čarli i Diksi*: <https://www.youtube.com/watch?v=kBPHPnfSxXs>
- Pogledajte: *Rečnik za digitalno doba*²⁴ – rečnik koji predstavlja skup pojmova i fraza koje se koriste u informaciono-komunikacionim tehnologijama:

<https://digitalni-vodic.ucpd.rs/recnik/>

- Pogledajte: priručnik MPNTR: *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje* u kome se nalaze predlozi radionica za rad s decom i mladima za nastavnike i vršnjačke edukatore:

<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/priru%C4%8Dnik-interaktivni.pdf>

24 Autorka Dobrinka Kuzmanović, u okviru projekta Užičkog centra za prava deteta „Deca i internet – bezbedan internet za celu porodicu”

Šta je važno da znaju zaposleni u obrazovno-vaspitnom sistemu?

Obrada ličnih podataka od strane obrazovnih ustanova

Škole obrađuju velike količine podataka o ličnosti učenika, njihovih roditelja ili staratelja, zaposlenih u školama i drugih lica. Treba imati u vidu da je svako korišćenje ličnih podataka (prikupljanje podataka, čuvanje, deljenje, kopiranje, saopštavanje itd.) zapravo obrada podataka o ličnosti. Stoga se na sve radnje tj. aktivnosti koje podrazumevaju obradu podataka o ličnosti primenjuju odredbe Zakona o zaštiti podataka o ličnosti²⁵, s kojim su obrazovne ustanove dužne da usklade svoj rad.

Zakon predviđa niz obaveza i standarda koje svaki rukovalac podacima, pa tako i škole na teritoriji Republike Srbije, moraju da ispune. Ove obaveze odnose se pre svega na načela koja moraju biti poštovana prilikom svake obrade podataka.²⁶

Svaka obrada podataka o ličnosti mora biti zakonita, što podrazumeva da za obradu podataka mora postojati pravni osnov. U slučaju obrazovnih ustanova, koje imaju javna ovlašćenja, pravni osnov je najčešće zakon, ali pravni osnov može biti i saglasnost (pristanak lica na koje se podaci odnose). Za svaku obradu podataka mora postojati jasno i unapred određena svrha koja je dozvoljena, a podaci se ne mogu obrađivati osim za već definisane svrhe. Obrada podataka o ličnosti mora biti ograničena na ono što je neophodno u odnosu na svrhu obrade (ne sme se prikupljati više podataka nego što je potrebno da bi se ispunila svrha obrade podataka). Obrada podataka mora biti poštena i transparentna u odnosu na onog čiji se podaci obrađuju. U skladu s načelom transparentnosti rukovaoci su dužni i da vode evidenciju o svakoj radnji koja uključuje obradu podataka, a Zakonom je propisano koje sve informacije takve evidencije treba da sadrže.²⁷

²⁵ Zakon o zaštiti podataka o ličnosti („Službeni glasnik RS”, broj 87/2018): https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_podataka_o_licnosti.html

²⁶ Ibid, član 5. Zakona.

²⁷ Ibid, član 47. Zakona.

Na osnovu iskustava u saradnji sa školama, česta su pitanja:

- Kome škole smeju da ustupaju podatke o učenicima i njihovim roditeljima?
- Kada su škole u obavezi da traže saglasnost roditelja za prikupljanje podataka o ličnosti dece?

Oba ova pitanja povezana su s postojanjem pravnog osnova za obradu podataka o ličnosti, odnosno zakonitošću obrade podataka o ličnosti. U odgovoru na prvo pitanje, kako da znate da li je obrada zakonita, potrebno je da institucija koja od škole traži podatke dokaže postojanje pravnog osnova, i razloge zbog kojih traži određene podatke. Podaci o ličnosti učenika i njihovih roditelja/staratelja ne mogu se tražiti proizvoljno, bez obzira što zahtev može doći od institucije koja inače u svom radu obrađuje podatke građana.

Neke smernice u tom smislu su da škole ne dele podatke o učenicima ukoliko ne postoji zvaničan zahtev od strane institucije, u kojem je naveden jasan i precizan pravni osnov (pozivanje na određeni zakon tj. član zakona) iz kog se može zaključiti da konkretna institucija ima ovlašćenje za obradu podataka.

Pored toga, mora se voditi računa da se sa institucijom ne dele svi podaci o učenicima ili njihovim roditeljima, već samo oni koji su drugoj strani neophodni za izvršenje poslova iz njene nadležnosti. Primeri za ustupanje podataka od strane škola najčešće se odnose na zahteve postavljene od centara za socijalni rad, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja itd.

Odgovor na drugo pitanje, takođe je u vezi s pravnim osnovom, odnosno zakonskim obavezama koje propisuju da škole prikupljaju i obrađuju određene podatke o ličnosti učenika i njihovih roditelja/staratelja. Saglasnost (pristanak) roditelja za prikupljanje podataka o ličnosti učenika školama u najvećem broju slučajeva nije potrebna, jer u većini situacija škole obrađuju odnosno prikupljaju lične podatke da bi ispunile neku zakonsku obavezu. Propisi u oblasti obrazovanja preciziraju koje vrste podataka o ličnosti škole moraju prikupiti za određenu svrhu (upis učenika u školu, vođenje dnevnika i elektronskog dnevnika, godišnje sistematske preglede itd.), i u tim situacijama saglasnot roditelja nije potrebna. S druge strane, ukoliko ne postoji pravni osnov za obradu određenih podataka o ličnosti učenika (ne postoji propis kojim se to uređuje), škole moraju tražiti saglasnost roditelja ukoliko se radi o učenicima koji imaju manje od 18 godina, odnosno saglasnost učenika ukoliko imaju navršениh 18 godina. Primer za ovu situaciju bi bilo traženje saglasnosti za objavljivanje fotografija učenika dobitnika medalje/ili diplome na školskom sajtu ili u novinama.

Šta ovo znači za pojedince koji rade unutar obrazovno-vaspitnog sistema?

U slučaju da imate sumnje u pogledu neke obrade podataka o ličnosti, obratite se licu za zaštitu podataka o ličnosti ukoliko ga je vaša škola imenovala. Ukoliko nakon toga postoje dileme, konsultujte se s Poverenikom za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti.

Imajte u vidu da kroz rad s maloletnim licima/mladima dolazite u posed velikog broja informacija koje u sebi sadrže i lične podatke. Odnosite se prema tim podacima s dužnom pažnjom, ne saopštavajte lične podatke učenika javno, tokom časova, kada su prisutni drugi učenici, ili drugim licima unutar ili izvan školske ustanove, osim ukoliko zbog prirode posla nije neophodno da taj podatak poseduju/koriste u radu.

Posebnu pažnju obratite na zaštitu posebno osetljivih podataka poput: podataka o rasnom ili etničkom poreklu, genetskih i biometrijskih podataka, podataka o zdravstvenom stanju, i podataka o seksualnom životu ili seksualnoj orijentaciji učenika, imajući u vidu da oni otkrivaju veoma intimne okolnosti iz života, što posledično može dovesti do povrede drugih prava učenika.²⁹ Važno je naglasiti i da treba voditi računa o podacima koji se objavljuju na internetu (sajtovima škola i sl.), zajedničkim prepiskama s roditeljima ili učenicima na aplikacijama poput: *Viber* ili *Messenger*, kao i podacima koji se ustupaju medijima, jer je nakon objavljivanja teško ukloniti podatke ili sanirati eventualne posledice.

Ukoliko, i pored svih mera zaštite i predostrožnosti, ipak dođe do kompromitacije podataka (npr. krađe poslovnog računara, gubitak fleš-memorije koja sadrži lične podatke, iznošenje personalnih dosijea i sl.), o tome bez odlaganja obavestite lice za zaštitu podataka, a ono će, u skladu sa Zakonom, proceniti da li se radi o povredi o kojoj je potrebno obavestiti i Poverenika, kao i lica na koja se kompromitovani podaci odnose.

²⁹ Zakon o zaštiti podataka o ličnosti ove podatke prepoznaje kao posebne vrste podataka o ličnosti, koji uživaju veći stepen zaštite od ostalih ličnih podataka, i čija obrada je zabranjena, sem u situacijama koje su propisane Zakonom.

Kako škola omogućava da deca uče i štite svoje pravo na zaštitu od nasilja?

Sva deca imaju pravo na život bez nasilja, a odrasli imaju odgovornost da im to pravo obezbede, samim tim i zaposleni u obrazovno-vaspitnim ustanovama.

Dokument koji je obavezujući za svaku obrazovno-vaspitnu ustanovu jeste *Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje* koji, kako je već navedeno, definiše ne samo šta jeste nasilje već određuje obavezujuće aktivnosti za ustanovu kako bi se nasilje **preveniralo** i obavezne aktivnosti koje ustanova treba da realizuje u slučaju sumnje na nasilje ili njegovo događanje. Budući da je digitalno nasilje često diskriminatorno postupanje prema vršnjacima koji imaju neko lično svojstvo, zaposleni u obrazovanju imaju odgovornost da diskriminaciju (koja se odvija i u digitalnom prostoru) preveniraju i zaustave ako se događa. U tome će im dosta pomoći *Pravilnik o postupanju ustanove u slučaju sumnje ili utvrđenog diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti*.³⁰

Takođe, treba imati u vidu da *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* određuje **digitalne kompetencije** kao jednu od opštih međupredmetnih kompetencija za kraj srednjeg obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji. To znači da je potrebno da se digitalne kompetencije razvijaju kroz nastavu svih predmeta, da su primenjive u različitim situacijama i kontekstima pri rešavanju različitih problema i zadataka, neophodne su svim učenicima za lično ostvarenje i razvoj. Jedan od segmenata digitalnih kompetencija učenika jeste sticanje **znanja, veština i stavova za delovanje na zaštiti u digitalnom okruženju**, a prepoznati nosioci odgovornosti u ovom procesu jesu zaposleni u obrazovanju.

Prethodno navedeno znači da ustanove imaju odgovornost da zaštite decu od digitalnog nasilja i narušavanja privatnosti (**učenici žive svoja prava**) i odgovornost da jačaju njihove kompetencije za zaštitu prava na privatnost i prava na zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja (**obrazovanje učenika za svoja prava**).

30 „Pravilnik o postupanju ustanove u slučaju sumnje ili utvrđenog diskriminatornog ponašanja i vređanja ugleda, časti ili dostojanstva ličnosti” (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja): <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-postupanju-ustanove-slucaju-sumnje-utvrdjenog-diskriminatornog-ponasanja.html>

Kako obrazovati decu i mlade u školi za teme koje se odnose na digitalno nasilje? To se može realizovati na nekoliko načina:

- kroskurikularno na redovnim školskim časovima – integracijom teme digitalnog nasilja u pogodne sadržaje drugih predmeta, npr. časove Informatike, Građanskog vaspitanja i dr. (ostvarivanje međupredmetne kompetencije);
- na časovima odeljenjskog starešine (ČOS) u svim razredima, na svim nivoima školovanja;
- u okviru tematske nastave;
- u okviru vannastavnih aktivnosti, kroz sadržaje školskih sekcija;
- kroz vršnjačke edukacije u okviru učeničkog parlamenta;
- kroz različite akcije učeničkog parlamenta.

Obaveza svake škole je da ima Tim za prevenciju i zaštitu dece od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, a njega čine kako predstavnici zaposlenih u školi tako i predstavnici učenika. Tim svake godine planira i realizuje aktivnosti na prevenciji nasilja i realizuje ih zajedno sa učenicima.

Primeri modela preventivnog delovanja u koje su uključena deca i mladi (navedeni su samo neki primeri, a sopstvenom kreativnošću i promišljanjem mladi mogu smisliti niz dobrih akcija i aktivnosti za informisanje i promociju kulture nenasilja u digitalnom okruženju): *nedelja posvećena aktivnostima protiv digitalnog nasilja, kutija poverenja, rubrika u školskom časopisu, strana na sajtu škole, kvizovi, onlajn-performansi, onlajn-prezentacije, brošure, infografici; igrice, kreiranje kratkih video-zapisa, podcasti, debate, panel-diskusije, forum teatar i drugi oblici participatorne drame i interaktivnog izraza u umetnosti (igrokazi, skečevi pozorišne predstave dece i mladih, animacije, performansi, instalacije, interaktivne izložbe i sl.); učeničko savetovalište, školski SOS telefon, akcije učeničkog parlamenta, vršnjačka medijacija, vršnjačka edukacija (radionice), istraživački zadaci i sl.*

Aktivnosti u koje su uključeni odrasli (roditelji, nastavnici): *organizovanje susreta dece, mladih i zaposlenih sa ekspertima za oblast prevencije nasilja (psiholozi, SOS volonteri); izrada lifleta, brošura; objavljivanje primera dobre prakse (časopisi, sajтови, školske novine); promocija literature o ovoj temi (ili tekstova iz časopisa, novine, formiranje specijalne (onlajn) biblioteke za zaposlene i roditelje); organizovanje debata, okruglih stolova, tribina na temu digitalnog nasilja, sekcije i sl., kao i uključivanje teme digitalnog nasilja u lični plan stručnog usavršavanja.*

Sadržaj ove publikacije može pomoći u oblikovanju aktivnosti koje će učenici i njihovi profesori realizovati u okviru postojećih mehanizama u vaspitno-obrazovnom sistemu.

